

OSMANLIDA DARÜLFÜNUN VE TÜRKİYE'DE 1923 - 1950 DÖNEMİNDE ÜNİVERSİTELER

PROF. DR. AYLIN GÖRGÜN BARAN*

Giriş

Tarihin tüm döneminde bilgi her zaman için ayrıcalıklı olma özelliğini sürdürmüştür. Eski toplumlarda mit ve büyüün bu kadar çok pirim yapmasının nedeni de bilginin sorun çözmeye yönelik olarak kullanılmasıdır. Hangi türden bilgi diye sorulduğunda, mit ve büyüden tutunuz da felsefi, tecrübî (deneyimsel), metafizik, bilimsel, ideolojik, dinsel vb. gibi alanlara kadar uzanan birçok bilgi çeşidinden söz edebiliriz. Her birinin birikimi ve sorun çözme yolu farklı olduğundan bilgiyi ayırmaştırma mümkündür. Ancak bu ayırmaştırma ile birlikte bilgi çeşitlerinin birbiri içine geçen örneklerinden de söz edilebilir. Diğer bir deyişle bilgi çeşitlerini birbirinden farklı kılan kullandıkları metotlardır. Her birinin ortaya koyduğu bilgiler, insanın ihtiyacına karşılama yöneliktir. Buna rağmen tarihsel süreçte bilgi çeşitlerinin varlığı, sorun çözme özelliklerinden dolayı bir hiyerarşi oluşturmuştur. Özellikle Orta Çağ'da din, modern dönemde ise bilim bu hiyerarşinin başını çekmiştir.

Bilimsel bilgi ancak 17. yüzyılda meşruiyet kazanmıştır. Bu tarih, bilimin daha önce yapılmadığı anlamına gelmez. Ancak metodik karışıklıklar sistematik anlamda

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Başkanı Öğretim Üyesi.

bilimsel bilginin üretilmesine uygun olmamıştır. Buna rağmen eski toplumlarda bugün bile bilim tarihinde hayretle karşılanacak bilimsel bulgulara rastlamak mümkündür. Kuşkusuz bilimin gelişiminde ekol olmuş okullar göz ardı edilemez. Ancak bu okullar içinde üniversitelerin ayrıcalıklı bir konumunun olduğu açıktır. Avrupa'da 11. yüzyılda üniversitelerin hayata geçirilmesi bilimsel tartışmaların gelişimi bakımından önemli bir işlev görmüştür. Bu gelişmeler, yalnızca Avrupa tarihini değil tüm dünyayı etkilemiştir. Yer merkezli bir evren ve dünyanın düz bir tepsi olduğu kabulünün yerini 17. Yüzyılda, güneş merkezli bir evren ve hem kendi etrafında hem de güneşin etrafında dönen bir dünya anlayışına bırakması kolay olmamıştır. Bu anlayış, 1600 yıllık bir yerleşik bilginin alt-üst edilmesi anlamına geldiği gibi bu bilgiler üzerinde egemenlik kuran sınıfın da iktidarını sarsmıştır. Bütün Orta Çağ, bu yerleşik bilginin değişimine yönelik mücadelelerle geçmiştir. Bilimle uğraşanlar bilimin önündeki engelleri aşmak için kilise ile yoğun mücadeleler vermişlerdir.

Türkiye'de de bilimin gelişimi yönünde yoğun çabalar harcanmıştır. Üniversitelerin Avrupa'dan hem daha geç açılması hem de bilimin yerleşik geleneklerle mücadelesi küçümsenemez. Türkiye'nin Osmanlı döneminden özellikle Tanzimat'la birlikte modern dünya ile bütünleşme çabaları, eğitim kurumu bağlamında üniversitelerle daha belirgin hâle gelmiştir. Bu çalışmada bilimsel bilgi üretme merkezlerinden biri olan üniversitelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte nasıl bir gelişim gösterdiği, yabancı öğretim elemanlarının üniversitedeki durumu, mevcut kurumlarla ilişkilerinin nasıl olduğu ve tek partili dönemde üniversitelerin misyonunun neler olduğu sorularına yanıt aranmaktadır. Ancak makalede daha önce üniversitelerin kuruluşuna, Avrupa ve Osmanlı tarihi içindeki yerine kısaca değinilmektedir. Dolayısı ile bu çalışmada, üniversiteler üzerinden gidilerek özellikle tek parti döneminde bilimsanı yetiştirme ve bireylerin iş hayatına atılmalarını sağlama bakımından üniversitelerin durumu dönemin toplumsal yapı ve ilişkileriyle bağlantılandırılarak değerlendirilmeye ve tartışılmaya çalışılmaktadır.

1. Üniversitelerin İşlevleri

Osmanlı döneminin 16.yüzyıldan 19. yüzyıla doğru gelişiminde üniversite, Batı'da yaşanan gelişmelerin etkisiyle bir dönüşüm geçirmiş, eğitim yapmayı temel işlev, araştırma yapmayı ve bilgi üretmeyi ise ikincil işlev olarak kabullenmiştir. Birinci işlev uzun bir süre devam etmiş ve Batı'daki teknolojik gelişmelerin

gerektirdiği becerileri kazanma kabiliyetine sahip bir insan gücünün yetiştirilmesine gayret gösterilmiştir. Bu dönemde kurulan Mühendishane, Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi yüksekokullarda okuyan öğrenciler daha sonraki yüzyılda Türkiye'nin gidişatına yön veren mesleklerin uygulayıcıları olmuşlardır. 18. yüzyılın ikinci yarısında üniversite kavramı Osmanlı seçkinleri arasında filizlenmeye başlamıştır. Tazimatla birlikte bu düşünce sığ bir biçimde gelişmiş olmakla birlikte birkaç kez kapatılıp kurulan Darülfünun, 1900'lü yılların başında ciddi anlamda eğitim faaliyetine başlamıştır. Fakat bilgi üretmeye yönelik işlevi kurumsallaşamamıştır (TÜBA 2007:7-8).

Genel olarak üniversiteler, gerek nicel gerekse nitel açıdan bir toplumun gelişmişlik düzeyine işaret eder. Bu nedenle hangi tarihte kurulmuş olursa olsun üniversiteler toplumda belli işlevleri üstlenmişlerdir.

Turhan (1967: 11), bu işlevleri üç başlık altında değerlendirmiştir:

1. Bilim insanı ya da ilmî araştırmacı yetiştirmek ve bilimsel araştırmalarda bulunmak,
2. Üniversite de dâhil olmak üzere tüm eğitim kurum ve kademelerine öğretmen yetiştirmek,
3. Nitelikli bir yönetim (devlet anlamında) ve bireyleri iş yaşamına hazırlamak.

Üniversitelerin işlevlerini Asaf (1932) da ilmin, ilim için yapılması ve ilmin bağımsız olması bakımından değerlendirmiş ve bu işlevlerin yerine getirmesi için üniversitelerden beklentiler artmıştır. Kuşkusuz üniversitenin yasal dayanağı ve bütçesi göz önüne alındığında üniversite inşa etmenin devletin politikasıyla yakından bağlantılı olduğu görülür. Bu işlevlerini yerine getiremeyen bir üniversite, düzeyli bir eğitim yapamaz. Üniversitenin düzeyini belirleyen birçok ölçüt vardır. Turhan'a (1967:12) göre bunların başında öğretim üyelerinin bilimsel nitelikleri, bilimsel düzeyleri, sayıları, sahip oldukları öğretim, araştırma araçları ve olanakları gelmektedir. Turhan, öğretim üyelerinin yüksek nitelikli olmasının gerekliliğini vurgularken bu niteliklere sahip olamayanların üniversite eğitiminin kalitesinin düşürmesine neden olacağını belirtir. Dolayısı ile üniversite yönetiminin

Genel olarak üniversiteler, gerek nicel gerekse nitel açıdan bir toplumun gelişmişlik düzeyine işaret eder. Bu nedenle hangi tarihte kurulmuş olursa olsun üniversiteler toplumda belli işlevleri üstlenmişlerdir.

toplumsal sorumluluk, insani ve millî görev duygusuna sahip olabilen akademisyenlerle dolu bir üniversite ancak üniversite olarak değerlendirilir.

yurtdışında yetişmiş öğretim üyesi takviyesini gerekli görmüştür. Turhan, bu konuda önemli bir noktaya işaret etmiştir. Hâlen bugün de gözlemlenebileceği gibi beşerî zafiyetten dolayı bazı akademisyenlerin kendilerinden daha iyi yetişenleri istemeyecekleri gibi bir durumla karşılaşmaktadır. Fakat kendisine güvenen ve özellikle kafasında ilimî problemleri olanların bu zafiyetlere göğüs gerip ülkesi ve insanlık için çalışma temposunu artıracığı da kesindir. Böylece toplumsal sorumluluk, insani ve millî görev duygusuna sahip olabilen akademisyenlerle dolu bir üniversite ancak üniversite olarak değerlendirilir. Aksi durumda

diploma dağıtan bir kurum olmaktan öteye gidemez ve üniversite yurtdışındaki üniversitelerle denk sayılamaz, rekabet edemez. Yine, yeter sayıda bilim insanı bulunamıyorsa, bu durum sadece üniversitenin değil aynı zamanda ülkenin de önemli bir problemle karşı karşıya kaldığını gösterir (Turhan1967: 12-13, 19). Bu açıklamalar göstermektedir ki, üniversite denilince ilk akla gelen nitelikli öğretim üyesinin sayısıdır. Üniversitenin kadro mekanizmasının düzensizliği, Millî Eğitim Bakanlığından kaynaklanan aksaklıklar, idari mekanizmanın iyi yönetilememesi, kontrol mekanizmasının zayıflığı, üniversite özerkliğinin bulunmaması, öğrenci profilinin değişkenliği, kitap eksikliği, yabancı dil bilmeme, üniversitenin öğrencilerine sunacağı hizmetlerin eksik ya da yetersiz olması gibi nedenler iyi bir üniversitenin kendisinden beklenen işlevleri yerine getiremediğine işaret eder.

Her kurumda olduğu gibi üniversiteler de toplumdan gelen etkilere açıktır. Üniversiteler, bu etkilerle değişir ve gelişir. Başlangıçta nasıl kurulmuş ise toplum, sonradan bunu kendine uyacak biçime dönüştürür. Özellikle toplumun günlük ihtiyaçları, moda fikirler, sahte/yapmacık eğilim ve değerlerden gelen etkiler üniversitenin işlevlerini layığı ile yerine getirmesinde engel oluşturur. Gündelik acil ihtiyaçlar ülkenin gelişmesinde ilk elden rol oynayacak uzun vadeli önlemlerin alınmasını geciktirir. Bu durum ise gelişmekte olan bir ülkede gençlerin sahte eğilimlere kapılmasına fırsat yaratır (Turhan 1967:17-18). Turhan, bu ifadeleri ile “Eğer üniversite gençleri kucaklayamaz ise onların başka yollara (ideolojilere) kayması kaçınılmaz olur.” değerlendirmesini yapar.

Turhan'a (1967:14) göre üniversitenin önemli bir hususu, yapısı meselesidir. Üniversitenin yapısından kastedilen fakülteler, bunların yapıları ve alt bölümleri, bu yapıların birbiriyle olan ilişkileri, bunlara verilen ve verilmesi gereken değerlere göre ortaya çıkan davranışlardır. Üniversiteye kimliğini veren edebiyat ve fen fakülteleridir. Yurtdışındaki "art" Türkçede edebiyat anlamında kullanılır. Dolayısı ile edebiyat ve fen fakültesi olmadan açılacak bir üniversitenin yüksekokuldan bir farkının olmayacağı açıktır (Turhan 1967:15-16). Turhan'ın dikkatimizi çekmek istediği mesele üniversitelerin bilimsel bilgi üretmek için gerekli koşulları taşıyıp taşımadığının belirlenmesi gerektiğidir. Üniversitenin evrensel ve yerel düzeyde işlevlerini yerine getirmesi sıradan ölçütlerle sağlanamaz.

1.1. Batı'da Üniversitelerin Kuruluşu

Bugünkü anlamıyla üniversitelerin ilk kurulduğu tarih 11. yüzyıla rastlar. Avrupa'da 9. ve 11. yüzyıllar arasında yüksek eğitim ve öğretim katedral okullarında ve papazlar tarafından yapılmıştır. Skolastik düşüncenin de bu okullarda üretildiği bilinmektedir. Üniversiteler kuruluncaya kadar bu okullar Batı'nın en değerli kültür merkezleri olmuştur. Öyle ki, entelektüel ilgi buralarda oluşmuş ve çeviri metinlerine bağlı olarak bu merkezler giderek gelişmiştir. Dolayısı ile bilgeliğe duyulan saygı da artmıştır. Ancak zamanla dinî eğitim ve öğretim kurumları güçlü olma özelliklerini yitirince yeni kurumlar etkin olarak ön plana çıkmıştır.

İtalya'da 1000 yılında Bologna Üniversitesi hukuk eğitimi ile işe başlamış ve sonra bu okula tıp ve felsefe fakülteleri eklenmiştir. Bu gelişmeleri takiben öğrenciler kendi haklarını korumak ve öğretim üyesi tutmak için *Universitas* adı altında birlonca kurmuşlardır. Yine aynı dönemde Paris'te öğretim üyeleri kendi yönetimlerinde bir diyalektik okulu açmışlar. Bu model İngiltere'de Oxford ve Cambridge Üniversitelerinin kurulmasını getirmiştir. Daha sonra Padua ve Ravenna gibi üniversitelerin kuruluşu birbirini takip etmiştir. Üniversitelerin tüm programlarında dersler *Trivium* (üçlü) ve *Quadrivium* (dörtlü) olmak üzere iki kategoride düzenlenmiştir. Trivium'da gramer, retorik ve diyalektik gibi dilsel dersler, Quadrivium'da ise aritmetik, geometri, müzik ve astronomi gibi akademik dersler yer almıştır. Gerek Paris gerekse Oxford ve Cambridge üniversitelerinde öğrenimin ana konusunu kutsal insanın öğretisi olan teoloji oluşturmuştur (Yıldırım 1983:82; Tekeli1999 :130-131; Hirsch 1998:25). Ancak, 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye olan tercüme kitap ve metinler Avrupa'da bilimsel gelişmelere kaynaklık teşkil etmiştir. Avrupa'da 1209'da kurulan Fransisken Manastırı bilimin ve 1215'de kurulan

Doğuda İslamiyet'in ortaya çıkışı bilimin gelişmesine olanak sağlamıştır. İslamiyet'in hoşgörü anlayışı ile birlikte genel bir iyimser hava sağlamıştır. Doğuda, Batıdan önce bilimin kökleri bakımından zengin bir kaynağın bulunduğu bilinmektedir.

Dominiken Manastırı ise felsefenin gelişimine büyük katkı vermiştir.

Üniversiteler aracılığı ile bilimin gelişimi Orta Çağ'ın sonlarına kadar pek de kolay olmamıştır. Bilimle uğraşanlarla kilise adamlarının uyuşmayan aykırı fikirleri ve ünlü felsefeci Bruno'nun yakılması gibi pratikler bilimin yaygınlaşmasının önündeki engellere örnek oluşturmuştur. Bu sıkıntılara rağmen Avrupa'da Rönesans ve Reform Dönemi ile Aydınlanma Döneminin pozitivist paradigması bilimsel bilginin yerleşikliğini sağlamıştır. Özellikle antik çağdan başlayarak dünyanın düz bir tepsi olduğu ve yer merkezli bir evren anlayışının kabulü 1500 yüzyıl sonra önce Kepler sonra da Kopernik tarafından yıkılmıştır. Bugün hâlen güneş merkezli evren anlayışı bilime hâkimdir. 17. yüzyılda Newton'un yer çekimi kanunu ile anlam bulan pozitivism, bilim alanını şaha kaldırmış ve bilimsel bilgiye olan güveni artırmıştır. Albert Enistein'in

izafiyet kuramı, MaxPlank'ın ve diğerlerinin kuantum teorisi ve Heisenberg'in belirsizlik kuramı gibi bilimsel gelişmeler, sistematik olarak metodik bir anlayışın ürünü olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım 1983:180-183; Burke 2004). Bugün aydınlanmanın eleştirisini içeren post modern açıklamalar, bilimde "Ne olsa gider.", "Katı olan her şey buharlaşıyor." anlayışı ile belirsizlik zeminine oturtulmaya çalışılmaktadır. Bilimdeki bu belirsizlik anlayışı bilimin gelişimine sekte vurmış gibi gözükse bile aslında günümüzde bilimsel çaba ve merak azalmış değildir.

Öte yandan Doğuda İslamiyet'in ortaya çıkışı bilimin gelişmesine olanak sağlamıştır. İslamiyet'in hoşgörü anlayışı ile birlikte genel bir iyimser hava sağlamıştır. Doğuda, Batıdan önce bilimin kökleri bakımından zengin bir kaynağın bulunduğu bilinmektedir. İslam biliminin en parlak dönemi 8. ve 9. yüzyıllar olmuştur. Özellikle kimya, hekimlik ve şifalı bitkiler, simya, fizik, astronomi, gibi doğa bilimleri ile matematik, cebir ve felsefe alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Yine Yunancadan Arapçaya çevrilen Öklid'in "Geometrinin Öğeleri" ve Batlamyus'un "Almagest" kitapları İslam dünyasındaki âlimlerin ilgilendiği temel eserler olmuştur. İslam'da bilim 11.yüzyıla kadar parlaklığını sürdürmüştür.

Öyle ki, 10. yüzyılın başında Arapça, geniş bir coğrafyada kullanılan önemli bir dil olarak daha önce eski Yunancanın oynadığı rolü oynamıştır. Böylece bilim ve felsefe, Arapçada klasik dil niteliğini kazanmıştır (Acot2005: 73-79; Yıldırım 1983:70-73). İslam dünyasında bilimsel etkinliklerin yapıldığı üç önemli kurum bulunmaktadır. Bunlar, bilgelik evi (ilmi ve felsefi etkinliklerin yapıldığı yer), gözlemevleri (ince ve büyük aletler geliştirilerek güneş, ay ve gökyüzünü gözlemlemek), hastaneler (bulaşıcı hastalıklar, göz tedavileri, akıl hastalarının iyileştirilmesine yönelik poliklinik uygulamaları) ise ihtisas dallarına ayrılmış tedavi kurumları olarak işlev görmüştür (Tekeli 1999:153-157). Bu kurumlar âlimlere araştırma olanakları sağlamış ve bu dönemde yazılan kaynakların 12. yüzyılda Arapçadan Latinceye çevirisi yapılarak Avrupa'ya aktarılmıştır. Bu aktarımlar, Batı'nın bilimi, çoğunlukla kendine mal etmesine neden olmuştur. Bu durum İslam'da bilimin, Batı'da Endülüs'e kadar yayılan geniş coğrafyada 11. yüzyıldan sonra siyasal ve dinî çekişmelerden doğan savaşlar, bulaşıcı hastalıklar, kuraklık gibi coğrafi afetlerin etkisiyle duraklama dönemine girmesine karşın, Batı'da bilimin önem kazanmasına yol açmıştır.

2. Osmanlıda Bilimsel Kurumlar ve Darülfünun

Osmanlılarda bilimsel etkinlikler geleneksel dönem ve yenilikçi dönem olmak üzere iki kategoride incelenebilir. Geleneksel olarak nitelenen birinci dönemde, Selçuklular aracılığı ile İslami birikimden aktarılan bilimsel araştırmalar, medreseler olarak nitelenen geleneksel kurumlar tarafından yürütülmüştür. İstanbul Gözlemevinin yıkılışından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar süren ikinci dönemde ise hem matematik, astronomi, coğrafya, tıp ve mühendislik alanları varlık sürdürmüş hem de bu bilimler Batı'dan aktarılan yeni kuramlara dayandırılmaya çalışılmıştır (Tekeli 1999:305). Osmanlılarda gelenekçi olarak nitelenen birinci döneminin en temel bilimsel kurumu medreseler olmuştur. Medreseler, Selçuklulardan Osmanlılara geçmiştir. Osmanlılar döneminde 14. yüzyıldan başlayarak Orhan Bey zamanında İznik ve Bursa'da, 15. ve 16. yüzyılda ise Edirne ve İstanbul'da medrese açılmıştır. Bu medreselerin bazıları kütüphane, hastane, yatakhane, yemekhane, hamam, misafirhane ve cami olmak üzere bir külliyyat oluşturmuştur. Fatih döneminde de Bizanslılardan kalan birçok kilise ve manastır medreseye çevrilmiş ve öğretime hemen başlanmıştır. Medreseler, Batı'nın manastır eğitimine denk düşen bir anlama sahiptir. Aktarılanlara göre Fatih, 1463-1471 yıllarında 8 medrese (bugünkü fakültelere), 8 tetimme (bugünkü anlamıyla lise), darüşşifa, kütüphane, yatakhane, yemekhane, misafirhane ve hamamdan oluşan

Fatih Külliyesini inşa ettirmiştir. Yine Kanuni Sultan Süleyman, 1550-1556 yıllarında Haliç'e bakan tepe üzerine Mimar Sinan'a büyük bir külliye yaptırmış ve bu külliye Fatih Külliyesinde bulunmayan matematik ve tıp medreselerini de ilave ettirmiştir. Öte yandan fenni bilimler bakımından gözlemleri bir çeşit laboratuvarlar olmuştur. Bu kurumda, gelişmiş gözlem araçları ile astronomi alanında döneminin önde gelen gözlemleri yapılmıştır. Hatta bilim tarihçileri, Batıdaki çağdaşı TychoBrahe'nin gözlemevi ile Osmanlıda Takiyüddin tarafından İstanbul'da kurulan gözlemevi ve kullanılan araçlar arasında bir farkın bulunmadığını belirtirler. Saniye gösterebilen saatler, güneş teorisine ilişkin açıklamalar, dönemi için dünya çapında önemli başarı öyküleri oluşturmuştur. Osmanlılarda bilim, medreseler üzerinden yapılmıştır. Medreselerin öğretim kadrosunu ise İslam âlimleri oluşturmuştur. Matematik alanında Sinan Paşa, Molla Lütü; Astronomi alanında Ahme-i Dai, Ali Kuşçu, Mirim Çelebi, Takiyüddin; coğrafya alanında Piri Reis; Tıp alanında İsakİbn Murad başta gelen mollalar olmuştur (Sayılı 1982: 16-30; Tekeli 1999:307-326).

İkinci dönem olan yenilikçi dönemi ise İbrahim Müteferrika'nın kurduğu matbaa, mühendishaneler, 1827'de Tıphane-i Amire, 1834'de Mekteb-i Harbiye ve 1859'da Mekteb-i Mülkiye olarak kurulan okullar oluşturulmaktadır. Açılan okullarda hem dönemin teknolojik gelişmeleri hem de subayların eğitilmesi amaçlanmıştır. Bu dönemin ünlü bilim insanları matematikte Kalfazade İsmail Çınari, Vidinli Tefik Paşa; Astronomide Ahmet Cevdet Paşa; kimyada Kırmızı Aziz Bey; coğrafyada Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi; tıpta Haki Bey, Mehmet Şakir Paşa gibi isimlerinden örnekler sunduğumuz âlimler bulunmaktadır. Bu kurumlar, Osmanlı bürokrasisinde çalışacak elamanlar yetiştirmek bakımından önemli işlevler görmüştür. Bilmek, bilgiye sahip olmak bu dönem için de vazgeçilmez meseleler olmuştur. Osmanlıda bilim yaşamında da usta-çırak ilişkisi her zaman geçerliliğini korumuştur. Dolayısıyla Osmanlıların yalnız *kılıç ehli* değil aynı zamanda *kalem ehli* olduklarının bilinmesi bakımından bu kurumlar büyük rol oynamıştır (Tekeli 1999:327-355).

1800'lerin sonlarında Bursalı Mehmet Tahir Bey, Gazneli ve Selçuklu Dönemi ile Osmanlı müelliflerine ilişkin bir bibliyografya hazırlamıştır. 1897'de yayınlanan ilk bibliyografya *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*, ikincisi ise 1915-1924 yıllarında tamamlanan *Osmanlı Müellifleri* ismini taşır. Türk bibliyografyacısı olarak bilinen ve 1925 yılında vefat eden Tahir Bey, yitirilen Türk aydın ve yazarlarının hem eserlerini hem de adlarını yaşatmak gerektiği düşüncesinden hareket ederek, bu bibliyografyaları hazırlamıştır. Bu eserlerle Türklerin yalnızca divan şairleri olarak

tanınanlarının dışında ilim ve fen ile uğraşanlarının bulunduğunu da dünyaya kanıtlamak istemiştir. Tahir Bey'e göre Türklerin İslam dinini kabulünden sonra Arap alfabesi ile kelimeleri öğrendikleri için Gazneliler ve Selçuklular arasında yetişen ilim ve irfan sahibi dinî ve ilmî eserlerinin hemen hepsini Arapça, edebî eserlerini ise çoğunlukla Farsça yazdıklarından, Avrupalı tarihçilerinin bu konuya dikkat etmediklerini belirtmektedir. Dolayısıyla birçok Türk bilgini, Arap ve Acem bilginleri ile karıştırmıştır. O yüzden Tahir Bey, eski dönemlerin bilgin ve yazarlarının günümüze taşınması bakımından bibliyografya hazırlamanın önemli olduğuna işaret eder (Tekeli,1999:358-359). Çünkü böyle bir çalışma yalnızca eski âlimlerin isimlerinin yaşatılmasına hizmet etmez aynı zamanda devasa bir kültür hazinesinin aktarılmasını da sağlar. Bugün Türkiye'de tarihsel açıdan bibliyografya çalışmasının ayrı bir yeri ve önemi bulunmakla birlikte bu konuda çalışan sosyal bilimci sayısı yok denecek kadar azdır.

Darülfünunun kuruluş düşüncesi ilk kez Sultan Abdülmecit'in eğitim işlerinin bir sisteme bağlanması amacıyla 1846 yılında Darülfünun kurulmasını ve sürekliliğinin sağlanmasını istemesiyle gündeme gelmiştir.

2.1.Osmanlıda Darülfünun

Osmanlıda 1700'lerin sonunda askerî alanda mühendishaneler açılarak ordunun güçlenmesine ve yetiştirilmesine ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda devlet kademelerinde ve iş piyasasında çalışacak kişilerin yetiştirilmesi işine fazla önem verilmemiştir. Ancak II.Mahmut döneminde devletin önemli sorunlarının görüşülmesi ve çözümlerin üretilmesi için Meclis-i Vala kurularak eğitim ile ilgili meselelerin burada tartışılmasına başlanmıştır. Ancak Darülfünunun kuruluş düşüncesi ilk kez Sultan Abdülmecit'in eğitim işlerinin bir sisteme bağlanması amacıyla 1846 yılında Darülfünun kurulmasını ve sürekliliğinin sağlanmasını istemesiyle gündeme gelmiştir. Aynı tarihte Darülfünun için bir binanın yapılmasına karar verilmiş ve inşaat 1861 yılında tamamlanmıştır. Ancak bu bina farklı amaçlarla kullanılmış, hiçbir şekilde Darülfünuna ait olmamıştır. Darülfünuna ait ilk eğitimler İstanbul Çemberlitaş'daki binada yapılmış ve medrese öğrencileri ile devlet memurları dinleyici olarak katılmışlardır. Bu bina 1865 yılında tüm araç-gereçleriyle yanarak dersler kesilmiştir. Bu ilk yangın değildir. Darülfünunun ikinci açılışı 1870

yılında olmuş dinsizlik ve kâfirlik öğretildiği gerekçesiyle 1871 yılında kapatılmıştır. Üçüncü kez 1874 yılında Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani içinde Darülfünun-ı Sultani olarak açılmış, hukuk, edebiyat ve mühendislik öğretilmiş ancak farklı bir nizamnamesi olduğu için 1881'de kapatılmıştır. Darülfünun dördüncü kez 1900 yılında Darülfünun-ı Şahane adıyla açılmış ve 1933'e kadar sürmüştür (Dölen 12009:20-21).

İstanbul Darülfünun, Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen ve İlahiyat Fakültelerinden oluşan özerk bir kuruluş olarak talimatnamede belirtilir (Hirsch 1998:223). Batılılaşma hareketlerinin bir devamı niteliğinde olan bu kurum Osmanlı'nın son dönem modernleşmesi bakımından yabancı öğretim üyeleri üzerinden gerçekleştirmeye çalışılmıştır. Dolayısı ile yurtdışından öğretim elemanı getirilmesi aslında Atatürk döneminden önce 1915-1918'de başlamış ve Alman öğretim üyeleri getirilmiştir. Böylece eğitimde Alman etkisi egemen olmuştur. Bunun nedeni Osmanlı'nın değişen konjonktür karşısında Avrupa ile yeni dengeler oluşturabilmesi ve reformları gerçekleştirebilmesi için ileri düzeyde eğitilmiş insan gücüne ihtiyacının bulunmasıdır (Tekeli 2007:21). 1839'da Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı okuması ile Osmanlı zihniyet yapısının değişmesi kendini göstermiş ve üniversite eğitimi kaçınılmaz olarak gerekli görülmüştür. Bu gelişme ile birlikte dönemin Beşiktaş Cemiyet İlmiyesi adıyla kurulan, ancak formel bir eğitim anlayışı gütmeyen yakın yalılarda oturan Osmanlı elitleri ile farklı konularda dersler verilmeye başlanmıştır. Başta İsmail Ferruh Efendi olmak üzere, Şanizade Mehmet Atullah Efendi, Melekpaşazade Abdülkadir Bey ve Kethüzade Arif Efendi şahsiyetleri, İslam kültürünü yakından bilmekle birlikte Avrupa kültürünü de tanıyan, yeniliklere açık, felsefe, fizik ve matematik alanında kendini yetiştiren ulemalardır (Tekeli 2007:23). Böylelikle bir üniversite fikri Osmanlı'da tazimatla birlikte oluşmuştur.

Osmanlı'nın önemli kurumlarından olan mevcut medreselerin yanı sıra üniversite olarak nitelenen ve yükseköğretim anlamına gelen **Darülfünunda**1846 yılında kurulmuş olmakla birlikte, öğretim faaliyetlerine **1863** yılında başlamıştır. Bu okulun neden üniversite sözcüğü ile değil de darülfünun olarak isimlendirildiği konusunda iki önemli yorum bulunmaktadır. Birincisi Batı'da üniversitenin kiliseye bağlı olarak kurulması ve gelişmesi bilindiği için bu durumun bazı Osmanlı aydınlarında yaratacağı rahatsızlık;ikincisi ise Mısır'da üniversitenin karşılığı olarak **darüluhum** (ilimler evi ki, bu sözcük o dönem için medrese eğitimi alanını da kapsıyor) sözcüğünün kullanılması karşısında yine tepkileri çekmeme gayretinin bulunmasıdır. Dolayısı ile Tanzimatçıların ulemayı rahatsız etmemek adına **darülfünun** (fenler evi) sözcüğünü kullanmayı tercih ettikleri, böylece dünyevi bir

alanı kastettikleri düşünülmektedir (Tekeli 2007:28-29).

Medrese öğrencileri ile devlet memurlarının dinleyici olarak katıldığı bu okul, 1865 yılında tüm araç-gereç ve kitaplarıyla birlikte yakılmıştır. Darülfünunun ikinci açılışı 1870 yılında olmuş; dinsizlik ve kâfirlik öğretildiği gerekçesiyle 1871 yılında kapatılmıştır. Üçüncü kez 1874 yılında Galatasaray'daki Mekteb-i Sultani içinde Darülfünun-ı Sultani olarak açılmış hukuk, edebiyat ve mühendislik öğretilmiş ancak farklı bir nizamnamesi olduğu için 1881'de kapatılmıştır. Darülfünun dördüncü kez 1900 yılında açılan Darülfünun-ı Şahanedir. Darülfünun 1900 yılında dördüncü kez açılarak faaliyetini 1933 yılına kadar

sürdürmüştür. Darülfünun, önceleri Fransız eğitim sisteminin daha sonraları ise Alman eğitim sisteminin etkisi altında kalmıştır. Öncelikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasına rastlayan dönemde Enver Paşa'nın girişimleriyle Alman eğitiminden yararlanma kararı alınmıştır. Alman Dış İşleri Bakanlığı ile protokol yapılarak Prof Dr. Franz Schmidt'in danışmanlığında Fransız eğitim sisteminden Alman eğitim sistemine geçiş için hazırlıklar başlamıştır. 1915 yılında yapılan bir sözleşme ile Edebiyat, Fen ve Hukuk Fakülteleri için Alman öğretim üyeleri getirilmiş ve bu sözleşme çerçevesinde 20 öğretim elemanı Darülfünunda görevlendirilmiştir Bu niceliksel gelişime rağmen Darülfünunda bilim üretme geleneği yerleşmemiş eğitim aktarıcılıktan öteye gidememiştir (Dölen 2009:20-21).

1926'dan 1933'e kadar Fransa'dan öğretim üyeleri çağırılmış, özellikle Edebiyat Fakültesinde Theodore Lefebure, Ernest Chaput, Albert-LuisGabriel, Oscar Rescher isimli ünlü profesörler dersler vermişlerdir (Dölen2009:137-143). Yine bu dönemde, Türk müderrisler olarak Mehmet İzzet Bey (Fransa'da) ve Orhan Saadettin Bey (Almanya'da) gibi şahsiyetler de yurtdışında eğitim aldıktan sonra ülkelerine dönerek Edebiyat Fakültesinde felsefe ve İçtimaiyat dersleri vermişlerdir. M. Fuat Köprülü, 1933'te Edebiyat Fakültesi Dekanlığı yapmış, 1935'te Kars'tan mebus seçilerek 1943 yılına kadar mebusluğu ile öğretim üyeliğini birlikte sürdürmüş ve üniversitenin gelişimi için gerek bilimsel gerekse idari hususlarda katkıları olmuştur (Dölen010a:274-277). Öte yandan 1933'te üniversite reformuyla

1912 yılında yeniden düzenlenen bir nizamnameyle Darülfünuna biri "ilim ve fenni yaymak" diğeri ise "ilmin ilerlemesine hizmet etmek" olmak üzere iki temel işlev biçilmiştir.

Alman eğitim sisteminin etkisi belirginlik kazanmıştır.1912 yılında yeniden düzenlenen bir nizamnameyle Darülfünuna biri "ilim ve fenni yaymak" diğeri ise "ilmin ilerlemesine hizmet etmek" olmak üzere iki temel işlev biçilmiştir. Kurum, ilim ve fenni yayma konusunda görevini kısmen de olsa yerine getirmekle birlikte, ilmin ilerlemesi konusunda gereken başarıyı gösterememiştir. Böylece, bilim üretme geleneği yerleştirelememiş, anlamı nakletmekten gelen "nakli bilim" (aktarma), kuruluşundan bu yana daha çok bir gelenek hâlinde kendini sürdürmüştür (Dölen 2009:19-21; Tunçay-Özen 1984: 5-7; Widmann 2000:61-63). Osmanlı döneminin son yılları savaflara sahne olması bakımından hasta devlet konumunda olduğu için bu okulların belli bir eğitim politikası uygulanmasında zorlanılmıştır. Üstelik bu okullar, yerleşik bir binalarının bulunmaması ve sürekli yangınlara maruz kalması nedeniyle yer değıştirmek zorunda bırakılmıştır. Dolayısı ile bu süreçte sancların yaşanması, yeni dönemde farklı bir uygulamanın gerekliliğini zorunlu kılmıştır. Durum göstermektedir ki, toplumda belli bir toplumsal, siyasal ve ekonomik uzlaşma olmadan bu kuruluşların bilimsel bir araştırma ortamını yaratmaları ve uygulamaları pek mümkün olmamıştır.

3. Atatürk Dönemi ve 1933 Üniversite Reformu

Turhan'ın vurguladığı gibi üniversitelerin olabilmesi için nitelikli öğretim üyesi kadrosunun bulunması temel bir kriterdir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti böyle bir kadroya yurt içinde sahip olamadığı için Osmanlıdan başlatılan bir gelenekle yurtdışından desteklenen bir üniversite eğitimine gidilmiştir. Bunun için 1933 yılına kadar Osmanlıdan devralınan Darülfünun devam etmiştir. Ancak Darülfünun eğitiminin giderek cumhuriyetin modern devlet anlayışına ilişkin ihtiyaçlarını karşılayamayan bir yapı göstermesi üzerine farklı bir uygulamanın gerekliliği ortaya çıkmıştır. Darülfünun bilim ve fennin yayılması işlevini üstlenmekle birlikte bilimin gelişmesi işlevini başaramamıştır. Ulema yetiştirme işi önemliydi fakat cumhuriyet yöneticileri Darülfünundan bilimsel anlamda çok şeyler bekliyordu. Darülfünundaki öğrencilik deneyimlerini eleştirel bir bakışla değerlendiren Berkes (1993:20-21), Kurtuluş Savaşı'nın başarısından rahatsız olan ve Batıcılık düşüncesine kendini kaptıran hocalarının devrimlere karşı duruşu bu okulun uzun soluklu devam edemeyeceğinin göstergesi olarak değerlendirmektedir. Bu okulun Osmanlı padişahlık zihniyetine meyilli olması; bilimsellikten uzak bir öğretim biçim ve yönteminde medrese ruhunu taşıması; Atatürk'ün yürüttüğü bağımsızlık savaşında etkili bir duruş sergileyememesi; yeni düzene ve ulus-devlet

ideolojisine uygun akademik kadroya sahip olamaması; hepsinden önemlisi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ve çağın ihtiyaçlarını karşılayamaması gibi nedenlerden dolayı Atatürk, Prof. Malche'ye üniversite eğitim politikasına ilişkin bir rapor hazırlaması görevi vermiştir. Prof. Malche, 1932 Haziran ayında 90 sayfalık bir rapor hazırlayarak Atatürk'e sunmuştur. Raporu altını çizerek ve notlar alarak okuyan Atatürk'te, Darülfünunun bilim üretme işlevinin önemli ve şart olduğu fikri hâsıl olmuştur. Ancak uygulamanın bir hükümet yetkilisi tarafından değil doğrudan üniversite özerkliği içinde rektör aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştır. Dolayısı ile Darülfünun 1933 üniversite reformu gereğince 31 Temmuz 1933'te kapatılmıştır. Aynı kurumun 1 Ağustos 1933'te adı değiştirilip İstanbul Üniversitesi olarak açılmasına karar verilmiştir. Bu açılış tek parti döneminin eğitim uygulamalarının nasıl olacağı hakkında fikir vermektedir. Tuncay ve Özen (1984a) üniversite reformunun uygulanmasında tek parti döneminin tek adamı olarak nitelediği Reşit Galip'in Atatürk'ten daha güçlü olarak etkinlik gösterdiğini ve bu konuda haddini aştığını belirtir. Dolayısı ile bu hızlı yükseliş sonucunda Darülfünun tasfiyelerinde aşınığa kaçan Reşit Galip gözden düşmüştür. Ancak bu üniversitenin Atatürk düşüncesini temsil ettiği, dolayısı ile buraya ilişkin eleştirilerin doğrudan Atatürk'e yönelik olduğu düşüncesiyle bilimin temel özelliği olan "eleştirel düşünce" Türkiye Üniversitelerinde hâsıl olamamıştır. Bununla birlikte Türkiye'deki üniversite anlayışının İstanbul Üniversitesi ile değil de 1933 yılında Ankara'da kurulan Yüksek Ziraat Enstitüsü ile başladığı belirtilmektedir (Widmann1999:71-72; Dölen2009:29-30; Hirsch 1998:475-480; Bahadır 2007:54-69; Asaf 1932). Bunda Ankara'nın başkent olmasının ve hükümet işlerinin Ankara'dan yürütülmesinin etkisi olabilir. Böylece başkentin de bir üniversiteye sahip olması arzu edilmiş olabilir.

4. İstanbul Üniversitesinde II. Dünya Savaşı Dönemindeki Mülteci Öğretim Üyeleri

II. Dünya Savaşı öncesinde ve başlangıcı sürecinde Türkiye'ye yabancı öğretim üyelerinin getirilmesi için Refik Saydam'ın talebi üzerine 1933'de 14.942 sayılı kanunla bir kararname çıkarılmış ve bu kararname Bern Büyük Elçiliği tarafından imzalanmıştır. Daha sonra 25 Temmuz 1933' te, Dr. Reşit Galip'in öncülüğünde Malche, Schwartz ve Nissen Ankara Protokolü imzalanmıştır (Dölen 2010:445-446). Dolayısı ile yabancı öğretim üyelerinin gelişi belli protokollere bağlı kalarak ve buradaki sosyal güvenceleri sağlanarak gerçekleştirilmiştir.

1 Ağustos 1933'te çıkartılan Üniversite Reformu Yasası ile İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve alt yapısını oluşturmak üzere Türkiye Devleti yetkilileri Alman bilim adamı Prof. Dr. Malche ve yöneticileri ile temasa geçerek bir üniversite yönetiminin planı oluşturamaya çalışılmıştır.

Darülfünunun üniversite işlevi görememesinin nedenlerini Dölen (2009:118) şöyle sıralamaktadır: Okulun fiziki koşullarının oluşmaması ve sıklıkla yer değiştirmesi, ortaöğretim düzeyi düşünülmeden yükseköğretimin açıklaması ve alt yapının oluşmaması, medrese ruhunun bu okulda hüküm sürmesi ve gerekli öğretim elemanlarının bulunmamasıdır. Dolayısı ile 1 Ağustos 1933'te çıkartılan Üniversite Reformu Yasası ile İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve alt yapısını oluşturmak üzere Türkiye Devleti yetkilileri Alman bilim adamı Prof. Dr. Malche ve yöneticileri ile temasa geçerek bir üniversite yönetiminin planı oluşturamaya çalışılmıştır. Malche'nin hazırladığı kadro planı, potansiyel göçmenler olarak gelen öğretim üyelerinin bireysel tercihleriyle uyuşmadığından Zürih'te kurulan "Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Derneği" aracılığı ile danışmanlık hizmeti verilerek gerçekleştirilmiştir. Bu dernek

yalnızca uygun profesör değil aynı zamanda asistanlık yapanların da Türkiye'de yerleştirilmesi işiyle ilgilenmiştir. Böylece Türk Hükûmeti ile aralarındaki protokol gereği İstanbul Üniversitesinin Ekim 1933 yılındaki açılışında yabancılardan oluşan bir kadro belirlenmiştir (Neumarck 2008:18-19).

Bu arada 1933'te Hitler'in Almanya'da iktidar olması ile birlikte Yahudi ve Almanca konuşan bilim insanlarının ülkeden atılması ya da bu bilimcilerin kaçarak Türkiye'ye sığınması mülteci öğretim elemanları için bir kurtuluş yolu olmuştur (Neumarck 2008: 17; Hirsch 1998). Almanca konuşan ve Yahudi olanlar veya Yahudi ile evlenenler ve rejim tehdidi altında olanlar Türkiye'ye göçlerini ve Türkiye'nin de buna kucak açmasını bir minnettarlık ve ikinci adres olarak nitelemektedirler. Türkiye'nin öğretim elemanına olan ihtiyacın bir kısmının karşılanmış olması ise Türkiye'nin kazanımı olarak değerlendirilmektedir (Erichsen 2007:306). Ancak gelenlerin Türkçe'yi bilmemesi, çeviri yoluyla konuların anlatılmaya çalışılması ve çeviri sırasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle üniversitenin de işlevi gereği gibi sürdürülememiştir. Bu olumsuzluklara rağmen mülteci öğretim elemanlarının

üniversite derslerini vermelerinde görev bilinci içinde ve hedef gösterme bakımından ilerlemeyi mümkün kılan önemli katkılarının olduğu ifade edilmektedir. Hatta Ülken, felsefe alanında Türkiye'ye gelen yabancı öğretim üyelerinden Mantıksal Pozitivist Rudolf Carnap ve Viyana çevresine yakınlığı ile bilinen H. Reichenbach ve Hempel gibi isimlerin Türkiye'de felsefe akımının başlangıcını oluşturduğu, belirtir. Bu sayede yeni fikir akımlarının Türkiye'ye girdiğini ve Hitler Almanya'sından kaçan değerli birçok bilim insanı ile tanışma fırsatının doğduğu yönünde olumlu bir görüş de sunmaktadır. Ülken, aynı zamanda E. Von Aster'in katkısının Reichenbach kadar olmasa bile önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu felsefecilerin günümüzde Türkiye'de, Nusret Hızır, Takayüddin Mengüşoğlu ve Theo Grünberg gibi felsefeciler üzerinde etkisinin bulunduğu belirtilmektedir (Widmann 2000:163-168).

Öte yandan yabancı bazı öğretim üyeleri ise üniversitenin gelişimine yapmış oldukları katkılar yüzünden devlet tarafından şeref doktora verilerek onurlandırılmışlardır. Ancak bu öğretim elemanlarının eleştirildikleri de görülmektedir. Özellikle bazı Türk öğretim elemanlarının, tasfiye edilerek yerlerini almalarından dolayı yabancıların yetersiz, kabiliyetsiz, acemi oldukları yönünde eleştirileri olmuştur. Ayrıca Türk öğretim elemanlarından daha yüksek ücret aldıklarına, mültecilerin Türk düşünce hayatını yabancılaştırdıklarına ve Alman eğitim sisteminin demokratik olmadığına varıncaya kadar birçok eleştiri yağmuruna tutuldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle Baysal (1999:3), Türk bilim insanlarının Cumhuriyet Döneminde aslında bilime ilişkin hiçbir yayın oluşturamadıklarından söz etmektedir. Dolayısı ile 1946 Üniversite reformu çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte sosyal ve politik bağlamda olduğu gibi yükseköğretim alanında da önemli dönüşümler sağlamıştır. 1946 yılında Ankara'da birçok okulun birleştirilmesiyle Ankara Üniversitesi kurulmuş ve bu yasayla üniversitelere özerklik tanınmıştır. Ankara Ziraat Yüksekokulu, Ankara Üniversitesinin nüvesini oluşturmuştur. Asistanların doktora yapmaları zorunlu

1946 Üniversite reformu çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte sosyal ve politik bağlamda olduğu gibi yükseköğretim alanında da önemli dönüşümler sağlamıştır. 1946 yılında Ankara'da birçok okulun birleştirilmesiyle Ankara Üniversitesi kurulmuş ve bu yasayla üniversitelere özerklik tanınmıştır.

kılınmıştır. 4936 sayılı Üniversite kanunu ile üniversitenin idari yapılanması rektör ve dekanın seçimle işbaşına getirilmesi ve bazı özerk uygulamalar üniversite yaşamında önemli demokratik açılımlar olarak nitelenmektedir (Aslan 2005: 32-45; Baysal 1999:10).

Widmann (2000:294-314), bu yabancı profesörlerin 1950'nin başlarında ülkelerine dönmeleri sonucu üniversite yaşamının sürdürülmesi konusu dikkate alındığında geride büyük bir iz bıraktıklarını söylemektedir. Özellikle yerli öğrencileri yabancı ülkelere göndermek yerine yabancı öğretim üyelerinin ülkeye getirilmesi aslında birçok devletin tercihi olduğunu belirtilmektedir. Yine mülteci profesörlerinin üniversite reformunun uygulanmasına yardım ettikleri, ders metotlarını düzenledikleri, ders kitapları yazdıkları ve bazılarını çevirdikleri bilinmektedir. Böylelikle kaynak kitap sayısının attığı, öğrencileri konuşmaya, düşünmeye ve araştırma yapmaya teşvik ederek pratik çalışma metotlarını öğrettikleri, ülke çapında bazı araştırmalar yaptıkları, bilimsel dergiler çıkardıkları, üniversitede halka yönelik seminerler ve konferanslar düzenledikleri gibi katkılarının bulunduğu ifade edilmektedir (Erichsen 2007: 311-312; Taşdemirci1996:787-790). Alman profesörlerin Türk öğrencilerle iyi ilişkiler kurdukları, binlerce Türk öğrencisinin Alman bilim insanlarından ders almasıyla bilimsel çalışmaların nasıl yapıldığını öğrendikleri açıktır. Birçok mezunların hâlen İstanbul, Ankara ve Erzurum Üniversitelerinde öğretim üyesi olarak görev yapmaları, İstanbul Üniversitesi ile bazı Alman üniversitelerinin belli bölümlerinin kardeş üniversite/bölüm ilan etmeleri gibi olumlu gelişmeler mülteci profesörlerinin izlerinin devam ettiğinin göstergeleridir.

Duruma bir de mülteci profesörlerinin penceresinden bakmak gerekir. Öncelikle belirtilmesi gereken konu bu insanların ülkelerini bir şekilde terk ederek tanınmadıkları bir ülkede bildikleri bir işi yapmaya çalışmalarıdır. Her zaman yeni bir yer, yeni bir kültür insanlarda belli endişeler yaratır. Bu insanların yerinden edildikleri ve yerli meslektaşları tarafından çok sıcak karşılanmayan bir biçimde kendilerini bilmedikleri ortamda buldukları söylenebilir. Yerinden edilen bu insanlar, arkalarında kendilerini koruyan ve savunan bir devlet bulunmadığı için, milliyetçilik söylemlerinden çok evrensel düşünerek aynı zamanda eğitim alanında bir ilki gerçekleştirmişler ve işbirliği oluşturmuşlardır. Dünya barışı açısından bu çok önemlidir. Öte yandan mülteci profesörler ise kendilerini kabul eden bir ülke olarak Türkiye'nin bu insanlara kucak açmasını bir sığınmacılık olarak değil daha çok minnettarlık duyarak ve ikinci adres olarak değerlendirmişlerdir.

Oysaki bu durumdan en çok yararlanan Türkiye olmuştur. Çünkü Batı uygarlığına erişmek isteyen ve modernleşme çabası güden Türkiye'nin milliyetçi ve bağımsız duruşu mülteci profesörler ile çalışmayı engelleyen bir unsur olmamış, aksine gelişmeyi ön planda tutan ve birbirini bütünleyen bir durum yaratmıştır. Uluslararası alanda bilimin sürekli bir alışveriş olduğu düşüncesi millî duyarlılığın esprisi bakımından farklı bir işleyiş olarak yorumlanabilir. Her ne kadar yerli öğretim üyeleri ile mülteci öğretim üyelerinin çıkarlarının çatışması, direnç göstermesi bir gerginlik yaratmış ise de yabancı öğretim üyelerinin çalışma disiplini ve bilim alanında gösterdikleri başarılar zamanla bu direnişlerin kırılmasını kolaylaştırmıştır. Bilmedikleri bir dili öğrenmek, bilmedikleri bir kültürle ilgilenmek, kendi kültürleri ile karşılaştırmak belkide Türk

Üniversite yaratıcılık ve nakilcilik arasında diyalektik bir biçimde birbirini etkileyen ve sürekli dönüştüren, evrensel ölçütlere sahip bir kurum olarak değerlendirilir. Buna bir de bilim insanının ahlakını eklemek gerekir.

kültürünü Avrupa kültürüne tanıtmak gibi kendilerini geliştirici ve insanlıklarını öne çıkarıcı davranışlar sergiledikleri göz ardı edilmemelidir (Widmann 2000: 320-329). Mülteci bilim insanlarının hızlı ve disiplinli çalışma temposu, kendilerine olan güvenleri ve çevresindekilerle olan uyumlu ilişkileri yerli akademisyenlerle sorun yaşanmasını engellemiştir. Onların bu üstün performansı yerli akademisyenlerin iyimser tavırlarına neden olmuş ve birlikte işler yapmalarını sağlamıştır. Dolayısı ile 1915'lerden beri yabancı bilim insanlarının ülkemizde üniversite ve çeşitli okullarda görev yapmaları, Türk öğrencilerin de Tanzimat'tan bu yana Avrupa'da eğitim görmeleri bilimin ulus aşırı konumunu ortaya koymaktadır. Bugün de halen uluslararası programlarla öğrenci ve öğretim üyesi değişimi bu evrensel işlevin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Üniversite yaratıcılık ve nakilcilik arasında diyalektik bir biçimde birbirini etkileyen ve sürekli dönüştüren, evrensel ölçütlere sahip bir kurum olarak değerlendirilir. Buna bir de bilim insanının ahlakını eklemek gerekir. Bilimle uğraşmanın sıradan bir iş ve meslek olmadığı, başlı başına bir yaşam tarzı olduğu sıklıkla vurgulanır. Bu özelliklerin varlığı üniversitenin bir gelenek oluşturmasını

sağlar. Bu gelenek üniversitenin olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesine diğzer bir ifade ile etiketlenmesine yol açar, isim yapar, marka oluşturur. Diğzer yandan bilimsel kuruluşlar olarak üniversitelerin yönetimlerinin bağımsızlığı meselesi esastır. Üniversite özerkliği de denilen bu mesele ayrı bir ölçüttür. Üniversite üzerindeki siyasal baskı ve öğretim üyelerinin kadro sorunun bulunması üniversitenin işlevlerini yerine getirmesini engelleyen ve özerkliğini askıya alan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü üniversiteler, Avrupa'da 11. yüzyılda kurulmuşken, Osmanlı Döneminde 1863 yılında öğrenime açılan Darülfünun, bilimin, teknolojinin ve demokrasinin gelişimi açısından aradaki açığı kapatmaya yetememiştir. Ancak Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde 1933 ve 1946 yıllarındaki üniversite reformları ile üniversite ve bilimsel kuruluşların geliştirilmesi mümkün olmuştur. Bu bağlamda yabancı öğretim üyelerinin geldiklerinde Türkçeyi bilmeden tercümanlar aracılığı ile yaptıkları derslerin ardından dili öğrenmeleri ve alanlarında kitap yazmaları, bazı yabancı eserlerin ise Türk öğretim üyeleri tarafından tercüme edilmesi, yeni kurulan bir cumhuriyet için oldukça ümit verici gelişmeler olmuştur. Türkiye'de uzun süre kalan ve sonra ayrılanların tekrar Türkiye'ye geldiklerini ve özellikle F. Neumark'ın Türkiye'yi "yedek vatan" olarak gördüğünü ifade eden çalışmaları bizleri gururlandırmaktadır. Yabancı öğretim üyelerinin başta Tıp olmak üzere fen, edebiyat ve iktisat fakültelerinde çeşitli zorluklara rağmen önemli araştırmalar yaptıkları ve halka konferanslar düzenledikleri de bilinmektedir. Ancak Türkiye'de bazı bilim insanlarının yabancı öğretim üyesi getirilmesinden rahatsızlık duyduklarını da belirtmek gerekir. Bu sorunlarla birlikte Yeni Türkiye Cumhuriyetinde üniversitelerin tarihsel süreç bakımından değerlendirildiğinde, hükümetlerin ve siyasilerin etkisi altında kaldığını ve hâlen bu durumun devam ettiğini ifade etmek gerekir. Bu durum ise geçmişten bu yana üniversite özerkliğinin sağlanamadığının göstergesi olarak okunabilir.

Osmanlı döneminden 1950'li yıllara kadar Türkiye tarihine bakıldığında üniversite kurmanın ve bir devletin ideolojisini oluşturan politikaların belirlenmesinin ülkenin geleceği açısından taşıdığı önem kendiliğinden ortaya çıkar. Üniversitenin olmazlarının başında öğretim üyeleri gelmektedir. Mekânsal olarak öğretim üyesi belki her yerde (laboratuar koşulları hariç) dersini anlatabilir, ancak herkes bilim insanı olamaz. Bu bakımdan Türkiye'de üniversite öncelikle yabancı öğretim üyelerinin varlığı ile anlam bulmuştur. Burada üzerinde durulması gereken nokta Türkiye Cumhuriyeti'nin inşasında üniversitenin önemli bir işleve sahip olduğunu belirtmek gerekir. Hem Avrupalının Osmanlıyı hasta adam olarak nitelemesinden

kurtulmak hem de yeni cumhuriyetin kurum ve kurallarını oluşturmak bakımından Atatürk'ün yabancı bilim insanlarına ve onların araştırmalarına değer vermesi önemli sayılmalıdır. Çünkü Atatürk, Türk'ü dünya çapında tanıtmanın bir yolunun da bilimsel araştırmalardan geçtiğini bilmektedir. Türkiye'yi ulus-devlet adına Türklük üzerinden inşa ederken onun *Türk milleti zekidir, Türk milletiçalışkandır*, sözleri gerek Türklerin onurunun yükseltilmesi gerekse yabancılara Türklerin nasıl bir millet olduğunun duyurulmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda bugün Avrupa üniversitelerinde uygulanmaya çalışılan Sokrates-Erasmus Programlarını, Atatürk, kendi döneminde aslında yabancı öğretim üyelerini davet ederek ve kendi bilim insanlarına yurtdışında eğitim imkânı sağlayarak başarmıştır.

Kuşkusuz yabancı öğretim üyesine sahip olmak birçok sıkıntılar doğursa bile bugün hâlen Alman profesörlerinin izlerinin bulunduğu inkâr edilemez. 1950'li yılların başlarında ülkesine dönüp de daha sonra yeniden Türkiye'ye gelen ya da davet edilen bu profesörler arkalarında olumlu katkılar bıraktıklarının gururunu hissetmektedirler. Bu profesörlerin ülkelerine döndükten sonra "yeniden Türkiye'ye çağırılması" durumu üniversitelerin işleyişine katkı sağladıklarının bir göstergesi olarak okunabilir. Özellikle bilimin yaygınlaştırılması bakımından yabancı öğretim elemanlarının çevirileri, Avrupa'da ve Arap Yarımadasında olduğu gibi Türkiye'de de bilimin gelişimine hizmet etmiştir. Yabancı profesörlerin bilmedikleri, tanımadıkları bir ülkede kendilerini koruyan bir toplumda minnet duyguları ile hareket ettikleri ve kendileri doğrudan milliyetçilik yapmadan eğitimlerini evrensel ölçüler içinde insan yetiştirmeye adadıkları bağlamında katkı verdikleri ve bu kültürü kendi kültürleri ile birlikte yaşamaya çalıştıkları tespit edilmiştir.

Bunun dışında Türkiye'de üniversitenin örgütlenmesinde karşılaşılan sıkıntılar ve siyasetin baskısı üniversitenin bağımsızlığını/özerkliğini kısıtlamakla birlikte yeni cumhuriyetin devrimlerinin hayata geçirilmesi konusunda gerekli olmuştur. Bu durum sosyolojik açıdan "zorunlu sosyal değişme" adı altında nitelenebilir. Osmanlıdan devralınan okulların cumhuriyet devrimlerine uygun hâle getirilmesi tek parti iktidarı bakımından bir zorunluluk olarak nitelenebilir. Modernleşmenin gereği olarak ulus-devlet olma bağlamında değişikliklerin kendiliğinden değil, bir plan dâhilinde yapılması kaçınılmaz olmuştur. Hızlı bir kalkınma için eğitimden ekonomiye, aileden siyasete ve kültürel devrimlere kadar sosyal değişimin kurumlar arası uyumlu olması gerekmektedir. Böylelikle ulus-devlet inşasında üniversitelerin önemli bir yeri olmuştur. Nitekim Atatürk'ün "Onuncu Yıl Nutku"nda belirttiği gibi kısa zamanda "çok büyük işlerin başarıldığı" ifadesi bu durumun tercümanıdır. 1946

yıldaki üniversite reformu da üniversitelerin içyapılarının yeniden oluşturulması ve özerkliğinin savunulmasına katkı veren bir yasa olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok partili yaşama hazırlık bakımından bu reform bir sivilleşme umudu yaratmıştır. Dolayısı ile Osmanlıdan yeni cumhuriyete ve günümüze doğru bakıldığında üniversitelerde öğretim üyesinin nicel ve nitelik durumu, üniversitelerin içyapısı ve özerkliği, yeni üniversite açma, üniversite ve araştırma kuruluşlarının sayısının arttırılması konuları temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların giderilip giderilemediğinin tespiti için 1950 sonrası üniversitelerin gelişim durumunun ayrıca araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- ACOT, P. (2005), *Bilim Tarihi*, çev.Nermin Acar, Ankara: Dost Kitapevi.
- ADIVAR, Adnan. (1982), *Osmanlı Türklerinde Bilim*, Basıma Hazırlayan: KAZANCIGİL A. Ve S. Tekeli, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- ASAF, Burhan (1932), Üniversitenin Manası, Arkada Kalan Darülfünun, Fıkra Mektebi, (üç ayrı makale) Kadro Aylık Fikir Dergisi (9).
- ASLAN, Mehmet (2005), Cumhuriyet Dönemi Üniversite Reformları Bağlamında Üniversitelerimizdeki Demokratiklik Tartışmaları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 18, Cilt 1, s.23-49.
- (<http://sbe.erciyes.edu.tr>) adresinden alınmıştır.
- BAHADIR, Osman (2007), *1933 Üniversite Reformu Niçin Yapıldı?* Editörler: ARAS, N. K., E. Dölen ve O. Bahadır) Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), Ankara: TÜBA Yayınları.
- BAYSAL, Bahattin (1999), *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim*, Türkiye Cumhuriyeti’nin 75.Yılında TÜBA Konferansları, Ankara: TÜBA Yayınları.
- BERKES, Niyazi (1993), *Atatürk ve Devrimler*, İstanbul: Adam Yayınları
- BURKE, P. (2004), *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Tarih Vakfı.
- DÖLEN, Emre (2009), *Türkiye Üniversite Tarihi, Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922* İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DÖLEN, Emre (2010), *Türkiye Üniversite Tarihi 3, Darülfünun’dan Üniversiteye Geçiş, Tasfiye ve Yeni Kadrolar*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- DÖLEN, Emre (2010a), *Türkiye Üniversite Tarihi 4, İstanbul Üniversitesi (1933-1946)*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ERİCHSEN, Regine (2007), *1933-1944 Arasında Alman Bilim İnsanları: Türk Bilimine Katkıları ve Politik Koşullarının Etkileri*, Editörler: ARAS, N.K.E. Dölen ve O. Bahadır, Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), Ankara:TÜBA Yayınları.
- HİRSCH, E. E. (1998), *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- NEUMARK, F. (2008), *Boğaziçi’ne Sığınanlar, Türkiye’ye İltica Eden Alman Bilim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, İstanbul: Neden Kitap Yayıncılık.
- TAŞDEMİRCİ, Ersoy (1996), Atatürk’ün Önderliğinde Yapılan 1933 Üniversite Reformunda Yabancı Bilim Adamlarının Rolü, Uluslar arası II. Atatürk Sempozyumu (9-11 Eylül 1991) Bidirileri, Cilt II,

- Ankara.
- TEKELİ, Sevim (1999), *Bilim Tarihine Giriş*, Ankara: Nobel Dağıtım.
- TEKELİ, İlhan (2007), *Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleşmesinde Alman Yol*, Editörler: ARAS N.K., E. Dölen, O. Bahadır, Türkiye’de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961), Ankara:TÜBA Yayınları.
- TUNÇAY, Mete ve H. Özen (1984), 1983 Tasfiyesinden Önce Darülfünun, *Yapıt Dergisi*, Sayı 7, s.5-28.
- TUNÇAY, Mete ve H. Özen (1984a), 1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti P o l i t i k a c ı s ı n ı n Ö n l e n e m e z Y ü k s e l i Ő i ve D ü Ő ũ Ő ũ , *Tarih ve Toplum Dergisi*.
- TURHAN, Mümtaz (1967), *Üniversite Problemi*, İstanbul: Yağmur Yayınları.
- WİDMANN, H. (2000), *Atatürk ve Üniversite Reformu*, çev. Aykut Kazancıgil-Sibel Bozkurt, Kabalcıİstanbul: Beykent üniversitesi yayınları.
- YILDIRIM, Cemal (1999), *Bilim Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.